

Mika Holopainen, Arto Ikonen, Jukka Kananen,
Mari Katvala ja Anna-Kaarina Linna

RINNAKKAISTALLENNUKSEN EDISTÄMISEN KEINOJA YLIOPISTOKIRJASTOISSA

Julkaisujen rinnakkaistallennus on yksi tärkeä keino tieteellisen tiedon tuomisessa kaikkien kiinnostuneiden ulottuville. Rinnakkaistallennukseen on Suomessa viime vuosina panostettu yhä enemmän. Tässä artikkelissa kuvataan erilaisia keinoja, joilla rinnakkaistallenteiden määrää on lisätty kirjoittajien edustamissa yliopistokirjastoissa.

Rinnakkaistallentaminen määritellään prosessiksi, jossa julkaisu tai sen jokin versio tallennetaan avoimeen julkaisuarkistoon, josta se on kenen tahansa saatavilla. Tieteellisten julkaisujen rinnakkaistallentamisessa yleensä kyse on ns. accepted manuscript -versiosta eli julkaisun viimeisestä vertaisarvioidusta käsikirjoitusversiosta. Julkaisuarkistoissa saattaa olla myös pre-print -versioita eli vertaisarvioimattomia käsikirjoituksia sekä kustantajan julkaisemia lopullisia versioita, jos kustantaja sen rinnakkaistallentamisen sallii.

Pre-printien julkaiseminen on yleistynyt (Chiarelli et al., 2019) ja varteenotettava avoimen julkaisemisen edistämisen keino, mutta esimerkiksi Opetus- ja kulttuuriministeriön (OKM) kriteereissä julkaisun avoimuuteen vaaditaan sen vertaisarvioidun version avoimuus. Tämän takia yliopistokirjastojenkin kiinnostus rinnakkaistallentamisessa kohdistuu ensisijaisesti accepted manuscript -versioihin, jos

lopullista julkaisua ei ole mahdollista rinnakkaistallentaa.

Yliopistot ja ammattikorkeakoulut ovat tehneet rinnakkaistallentamisen edistämiseksi omia linjauksiaan. Viime vuosina organisaatiot ovat lisäksi sekä työstäneet että allekirjoittaneet yhteistuumin myös kansallisia linjauksia ja toimenpideohjelmia (Avoimen tieteen koordinaatio, Tieteellisten seurain valtuuskunta, 2019).

Palvelumalleja ja integraatioita

OKM myönsi vuonna 2015 hankerahaa rinnakkaistallennuksen tehostamiseksi. Jyväskylän ja Itä-Suomen yliopistot toteuttivat hankkeen otsikolla Suomi rinnakkaistallentamisen mallimaaksi (SURIMA). Sen tavoitteena oli luoda rinnakkaistallentamiseen palvelumalli, joka yhdistäisi julkaisutietojen raportoinnin ja rinnakkaistallentamisen yhtenäiseksi prosessiksi (Olsbo, 2017).

Palvelumallissa kirjastot ottivat vastuulleen rinnakkaistallentamisen

käytännön työt ja kirjoittajien osuus haluttiin jättää mahdollisimman pieneksi ja helpoksi. Käytännössä tutkija lähettää kirjastolle tiedon uudesta julkaisusta ja liittää mukaan myös artikkelin accepted manuscript -version. Kirjastossa tarkistetaan kustantajan tai lehden ehdot rinnakkaistallentamiselle, eli mahdollinen julkaisuviive (embargo) ja artikkelin sallittu versio rinnakkaistallennuksessa.

Rinnakkaistallentamisen prosessi on pyritty tekemään tutkijoille alusta asti vaivattomaksi ja luotettavaksi, mikä on oletettavasti lisännyt rinnakkaistallentamisten määrää. Toisinaan kirjasto löytää accepted manuscript -version esimerkiksi ReseachGatesta tai lehden sivuilta, ja tällöin tutkijan ei tarvitse tehdä rinnakkaistallentamisen eteen mitään.

Usein rinnakkaistallentamisen palvelumalli on integroitu toiseen kirjastolle keskitettyyn palveluun, julkaisutietojen kirjaamiseen, mikä on lisännyt palveluprosessin tehokkuutta ja tuonut synergiaa kirjaston eri toimijoiden kesken.

Turun yliopistossa yhtenä selkeänä vihreän tien avoimuutta edistävänä projektina on vuodesta 2019 lähtien ollut PubMed-integraation toteuttaminen. Tätä varten kirjasto on tehnyt tiivistä yhteistyötä lääketieteellisen tiedekunnan kanssa. Tavoitteena on ollut kerätä integraation vaatima minimissään tuhat rinnakkaistallennetta artikkeleista, jotka on indeksoitu PubMediin, mutta joiden kokotekstiä ei löydy PubMed Centralista. Tavoite saavutettiin vuo-

den 2020 aikana, mutta varsinainen toteutus jäi odottamaan rinnakkaistallentemien saamista julkaisuarkistoon, jolloin PubMediin voidaan ilmoittaa julkaisuarkiston tarjoama pysyvä osoite nykyisen UTUCRIS-tutkimustietojärjestelmän julkisen portaalin osoitteen sijaan. UTUCRIS-julkaisuarkisto -integraatio saatiin valmiiksi helmikuussa 2022 ja pian Turun yliopiston julkaisuarkistosta löytyvät kokotekstit ovat kaikkien PubMed-käyttäjien hyödynnettävissä.

Koska PubMed Central on hyvin laajasti käytössä oleva lääke- ja terveystieteellistä tutkimusta indeksoiva tietokanta, on alan tutkijoilla myös kiinnostusta saada oma tutkimuksensa siellä näkyviin. Tämä onkin edesauttanut integrointiin vaadittavan vähintään tuhannen rinnakkaistallenteen keräämistä.

Kirjastot hyödyntävät rinnakkaistallennettavien versioiden etsimisessä myös erilaisia työkaluja (esim. Unpaywall, uusien julkaisujen seurantapalvelut), joilla voi etsiä artikkelien avoimia versioita eri tietokannoista ja muista julkaisuarkistoista.

Yhteydenpitoa ja kampanjoita

Kirjaston asiantuntijat kommunikoiivat päivittäin yksiköiden ja yksittäisten tutkijoiden kanssa rinnakkaistallentamiseen liittyvissä asioissa. Yhteydenpito tapahtuu pääasiassa sähköpostilla, mutta myös tutkimustietojärjestelmää voidaan hyödyntää viestinnässä. Julkaisutietojen kirjaamisen yhteydessä

voi tutkimustietojärjestelmä lähettää automaattisen muistutusviestin, jos rinnakkaistallentamiseen tarvittava tiedosto vielä puuttuu.

Rinnakkaistallenteiden määrää seurataan säännöllisesti, ja listauksia puuttuvista rinnakkaistallenteista lähetetään sekä yksiköiden johdolle että yksittäisille tutkijoille. Erillisillä kampanjoilla voidaan nostaa rinnakkaistallentaminen painokkaammin esille ja esimerkiksi osallistaa yksiköiden johtoa välittämään tutkijoille tietoa puuttuvista rinnakkaistallenteista.

Rinnakkaistallentamiseen liittyvästä viestinnästä tuodaan esiin avoimen julkaisemisen hyötyjä yleisellä tasolla, mutta kerrotaan myös muun muassa siitä, miten julkaisujen avoimuus painottuu yliopistojen saamassa rahoituksessa. Tiedotuksessa nostetaan usein esiin oman organisaation avoimien julkaisujen määrää, kansallisia avoimuuslukuja ja rinnakkaistallenteiden latausmääriä.

Muistutusviestit, kampanjat ja muu yhteydenpito yksiköiden ja yksittäisten tutkijoiden kanssa on aina hyvä tilaisuus tuoda esiin myös muita kirjaston ja avoimen tieteen palveluita sekä tarjota tutkijoille neuvontaa.

Henkilökohtaiset tapaamiset ja myönteinen vuorovaikutus tärkeää

Henkilökohtainen vuorovaikutus tutkijoiden kanssa sekä vierailut laitoksilla ja tutkimusryhmissä ovat aina olleet keskeinen osa avoimen tieteen palvelui-

den kehittämistä. Samalla kun kirjasto on päässyt markkinoimaan tutkijapalveluitaan ja kertomaan, miten se voi helpottaa tutkijoiden työtä, on kirjasto saanut tutkijoilta arvokasta tietoa siitä, mitä he kaipaavat työnsä tueksi. Yhteisiä päämääriä ja tavoitteita, kuten tutkimustyön sujuvoittamista, vastuulista tiedettä ja julkaisujen näkyvyyden lisäämistä, on haluttu työstää yhdessä.

Laitostapaamiset on koettu hyvänä mahdollisuutena esitellä vaikkapa laitospöytäkirjoja avoimen julkaisemisen tilastoja. Rinnakkaistallennusten määrä ei vielä itsessään kerro kaikkea, mutta tilastojen valossa on päästy keskustelemaan esimerkiksi eri tieteenalojen julkaisukäytänteistä ja eri julkaisutyypeistä, jotka vaikuttavat myös avoimen julkaisemisen määrään.

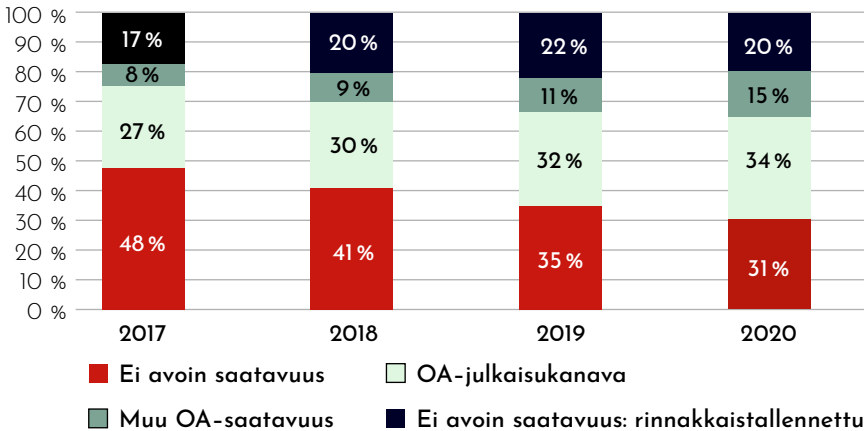
Myös julkaisujen avoimuuden toteutumiseen liittyvä vuosittainen raportointi voi tarjota hyviä tilaisuuksia keskusteluun, ja tiedekunnat ovatkin usein pyytäneet raportoinnin jälkeen kirjaston asiantuntijoita puhumaan avoimesta julkaisemisesta omiin kokouksiinsa.

Jos tutkijoiden keskuudessa esiintyy epäilyksiä siitä, että rinnakkaistallentaminen on vaikeaa tai jopa laitonta eikä se maksa vaivaa, on tällaiset harhaluulot ammuttu lempeästi alas heti kättelyssä. Rinnakkaistallentamiseen liittyvästä viestinnästä hyötyjen lisäksi korostetaan sen helppoutta ja tuodaan esiin kirjaston tarjoama asiantuntijuus ja palvelut, jotka tekevät rinnakkaistallentamisen helpoksi tutkijalle.

Avoin julkaiseminen lisääntyy

Avointen julkaisujen kokonaismäärä on kasvanut viimeisen neljän vuoden aikana huomattavasti, ja vuonna 2020 enää 31 % opetus- ja kulttuuriministeriölle raportoiduista julkaisuista oli maksumuurin takana (Kuva 1). Koska vihreän tien avoimuus on pysynyt viime vuosina lähes ennallaan, nousu selittyy pääasiassa muun avoimen saatavuuden kasvulla. Muu avoin saatavuus sisältää julkaisemisen hybridijulkaisukanavissa tai transformatiivisten sopimusten kautta.

Avoin saatavuus: kaikki yliopistot (luokat A–G)

Kuva 1: Opetus- ja kulttuuriministeriölle raportoitujen julkaisujen avoimen saatavuuden kehittyminen vuosina 2017–2020. Lähde: Juuli-julkaisuportaali.

Rinnakkaistallentamalla avattavien artikkeleiden määrä saattaa laskea tulevina vuosina, mikäli täysin avoimet julkaisukanavat yleistyvät. Kuitenkaan rinnakkaistallentamisen tarve ei poistu, sillä avoimellakin lisenssillä julkaistut artikkelit kannattaa rinnakkaistallentaa niiden näkyvyyden parantamiseksi, säilyvyyden varmistamiseksi sekä rahoittajien edellytysten täyttämiseksi.

Mikäli julkaisukanava on avoin, mutta se ei ole määritelty rinnakkaistallennusehtoja tai julkaisujensa käytölisenssiä, rinnakkaistallentaminen ei ole mahdollista. Avoimuuteen liittyvi-

en linjausten ja käyttölisenssien soisi yleistyvän osana aktiivisesti toimivien lehtien ja sarjojen verkkosivuilla esitettävää tietoa. Lisäksi näiden tietojen vienti kansainväliseen Sherpa Romeo-tietokantaan on omiaan lisäämään julkaisukanavan näkyvyyttä ja luotettavuutta. (Linna et al., 2020.)

Rinnakkaistallentaminen on lisännyt merkittävästi tutkimusjulkaisujen avoimuutta. Kansainväliset ja kansalliset linjaukset sekä organisaatioiden omat politiikat ovat edesauttaneet rinnakkaistallentamisen kehittymistä normaaliksi osaksi yliopistokirjastojen tutkijapalveluita.

Yhteisen tahtotilan ja yhteisten linjausten lisäksi rinnakkaistallentamisen kehittäminen on vaatinut runsaasti palveluprosessien uudistamista, yhteistyötä usean eri asiantuntijatahon kesken sekä aktiivista vuorovaikutusta yliopiston yksiköiden ja tutkijayhteisön kanssa. ❖

Kirjoittajat

MIKA HOLOPAINEN

Helsingin yliopiston kirjasto
mika.holopainen@helsinki.fi

MARI KATVALA

Oulun yliopiston kirjasto
mari.katvala@oulu.fi

JUKKA KANANEN

Itä-Suomen yliopiston kirjasto
jukka.kananen@uef.fi

ARTO IKONEN

Jyväskylän yliopisto,
Avoimen tiedon keskus
arto.ikonen@jyu.fi

ANNA-KAARINA LINNA

Turun yliopiston kirjasto
anna-kaarina.linna@utu.fi

Lähteet:

Avoimen tieteen koordinaatio, Tieteellisten seurain valtuuskunta, 2019.

Tutkimusjulkaisujen avoin saatavuus – Tutkimusyhteisön kansallinen linjaus ja toimenpideohjelma 2020–2025 (1). Lehti- ja konferenssiartikkeleiden avoimen saatavuuden osalinjaus. <https://doi.org/10.23847/isbn.9789525995329>

CHIARELLI, A., JOHNSON, R., PINFIELD, S., & RICHENS, E., 2019. Accelerating scholarly communication: The transformative role of preprints. Zenodo.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.3357727>

LINNA, A.-K., HOLOPAINEN, M., IKONEN, A., YLÖNEN, I., 2020. Kotimaiset tieteelliset julkaisusarjat ja avoimuus. Informaatiotutkimus, 39 (4).

<https://doi.org/10.23978/inf.98656>

OLSBO, P., 2017. Rinnakkaistallentaminen etenee Suomessa: Suomi rinnakkaistallentamisen mallimaaksi -hankkeen loppuraportti,

<http://urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-201705052206>

Opetus- ja kulttuuriministeriö, 2021. OKM:n korkeakoulujen tiedonkeruukäsikirja 2021,

<https://wiki.eduuni.fi/pages/viewpage.action?pageId=206835640>